

به گناهکاری، نام وی نمی‌برد. مومنی که از مهد تا به لحد، مشرف به تشریف ایمان بوده است، اگر گناهان وی بپوشد و نام گناه وی نبرد، از کرم الهی جل و علا دور نباشد.

اشاره دیگر، قوله تعالی «وغلقت الابواب»، گویند: زلیخا هفت خانه ساخته بود و به زینت‌ها و تکلفات بسیار آراسته، همه در در یکدیگر؛ چنانچه هفت در باشد. یوسف (ع) را به بهانه‌های متنوع از آن درها در می‌آورد. و کنیزکی تعیین کرده بود تا درها را در می‌بست، و قفل‌های آهنین استوار می‌گردانید.

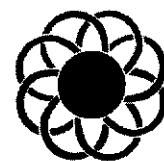
چون یوسف (ع) دید که از هر در که می‌آید آن کنیزک در را استوار می‌سازد، او نیز به هر قفلی که کنیزک برادر می‌زد، گرهی بریند آزار خود استوار می‌فرمود. آری هر که در شهوتی به روی خود در بندد، حق تعالی

در عصمتی به روی وی بگشاید.

ارباب اشارت چنین گفته‌اند که زلیخا هفت در را بست، تا خلوتش با یوسف (ع) درست آمد. تو را نیز هفت اندام، قایم مقام هفت‌خانه زلیخاست و بر وی هفت در مرتب و مهیا است.

چشم است که ممر آمدوشد بینایی است. و گوش که محل آمد و رفت شنوایی است. و زبان که محل گویایی است. و حلق که مورد قوافل غذایی. و دست که آلت گیرایی. و پا که مرکب سواری. و فرج که موضع شهوت فزایی.

تا این هر هفت در، بر روی خود در نیندد، خلوت با حق تعالی درست نشود.

قرائت و قاریان

صدای حزین جبرئیل

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

کاظم قاضی زاده

«بخش دوم»

است «ذو نثر مرتل» گفته می‌شود. با دقت بیشتر، قوام این کلمه را در دو ویژگی «وضوح و جدایی» و «تناسب و خوش‌ترکیبی» خواهیم یافت. این منظور در بیان معنای رتل الکلام می‌نویسد: «احسن تالیفه و ابانه و تمهل فیه»^(۵) و جوهری در صحاح، ترتیل در قرائت را به معنای ترسل و رها کردن و تبیین حروف بدون زیاده‌روی معرفی می‌کند.^(۶) طریحی نیز آن را به معنای تانی در قرائت و آشکار نمودن حروف به‌طوری که شنونده قادر بر شمردن حروف باشد، می‌داند.^(۷) البته به نظر می‌رسد بعضی از تعاریف لغویین بی‌تأثیر از نحوه منقول از قرائت پیامبر اکرم (ص) نبوده است و در حقیقت لوازم غالبی قرائت ترتیل را در معنای آن داخل کرده‌اند. در هر صورت جدای از تبیین‌های لغویین، راویان حدیث شیوه قرائت ترتیل را از ائمه اطهار (ع) نیز سوال نموده‌اند. به دو روایت زیر از امیرمومنان (ع) در این زمینه اشاره می‌شود. حضرت در معنای ترتیل می‌فرمایند:

«آن را (کلمات و حروف قرآن را) روشن و واضح ادا کن و آن را مانند سرعت قرائت اشعار تند مخوان و مانند ریگ‌های جدای از هم (و بی‌ارتباط) از هم جدا مکن [رعایت تناسب را بنمای].»^(۸)

و در کلام دیگری می‌فرمایند:

«ترتیل قرآن، حفظ و رعایت محل وقفها و بیان و واضح ادا کردن حرفها است.»^(۹)

امام صادق (ع) نیز در این زمینه فرموده‌اند:

«ترتیل آن است که در حین قرائت، مکث نموده و صدایت را در حین

در این مقال به یکی از زیرمجموعه‌های ادب مواجهه با قرآن پرداخته شده است. ابتدا در یک بررسی تاریخی به شیوه قرائت قرآن در هنگام نزول و (قرائت ترتیل)، قرائت ترتیلی پیامبر (ص)، قرائت زیبا و حزن آمیز ائمه اطهار و قرائت با الحان صحابه پرداخته و سپس قرائتهای مطلوب، نامطلوب و مورد اختلاف را ارائه نموده‌ایم. قرائت ترتیل، تحدیر، تحقیق، تدویر، قرائت همراه با حزن و قرائت نیکو از دسته اول، قرائت هذر مه از دسته دوم و قرائت همراه با تریج و تغنی از دسته سوم می‌باشد.

فصل دوم

کیفیت قرائتهای مطلوب و نامطلوب و موارد مورد اختلاف

الف: قرائت‌های مطلوب

۱- قرائت ترتیل

از قرائتهای مطلوب که بیش از هر نوع دیگر به آن اشاره شده است، قرائت ترتیل است. این نوع قرائت توسط جبرئیل صورت پذیرفته (۱) و پیامبر اکرم مامور به تبعیت وی و قرائت ترتیل بوده است. (۲) و امیرمومنان (ع) نیز قرائت اهل تقوی و پرهیزگاری را اینگونه معرفی نموده است. (۳)

ریشه کلمه ترتیل (رتل) در اصل به معنای تناسق و انتظام نیکو است (۴) و از این روی به کسی که دارای دندانهای با فاصله و متناسب

قرائت نیکو گردانی. «(۱۰)

سه روایتی که نقل کردیم- خصوصاً اول و سوم- به آنچه مقوم ترتیل است (تناسب و وضوح و جدایی) اشاره‌ای صریح و یا ضمنی دارد. روشن است که صدای متناسب، نیکو نیز هست و مکث در قرائت و حفظ و قوف و بیان حروف، به وضوح و جدایی حروف می‌انجامد.

کیفیت قرائت ترتیل پیامبر اکرم (ص) نیز می‌تواند در تکمیل مفهوم فوق روشن‌تر باشد. ام سلمه گفته است که: پیامبر اکرم (ص) قرائت خویش را در پایان هر آیه‌ای قطع می‌نمودند، (۱۱) انس گفته است که: پیامبر (ص) صدایشان را هنگام قرائت می‌کشیدند (۱۲)، عایشه نیز در توضیح قرائت ترتیل پیامبر گفته است: قرائت پیامبر به صورت ترتیل بود (۱۳)، به گونه‌ای که قرائت حضرتش از دیگران طولانی‌تر بود (۱۴)، و در نقلی دیگر همو می‌گوید: قرائت وی نه مانند سرعت و پشت‌هم‌اندازی شما در قرائت، بلکه به گونه‌ای بود که اگر شنونده می‌خواست حروف قرائتش را شماره کند، قادر بود. در نقل دیگری که صحیح بخاری از انس آورده است: پیامبر اکرم (ص) هر سه کلمه الله، الرحمن، الرحیم را در آیه شریفه بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم به‌طور ممدود قرائت می‌نمودند. (۱۵)

روشن است که طولانی شدن قرائت، امکان شمارش حروف توسط مستمعین و ممدود بودن کلمات مورد قرائت، از لوازم دو وصف مقوم قرائت ترتیل است که از نظر گذشت.

احسن الترتیل

روشن است که رعایت ملاکهای ترتیل و توجه به آن، دارای مراتب متعددی است، هم وضوح و جدایی، ذات تشکیک است و هم تناسب. از این روی قرائت ترتیل دارای افراد مطلوب و مطلوبتری می‌شود. از سوی دیگر نیز در بعضی از روایات و حکایات و به تبع در دیدگاه بعضی از قرآن‌پژوهان، ملاکهای دیگری نیز برای آفریدن احسن‌الترتیل موثر است. زرکشی در کتاب جامع‌البرهان فی علوم‌القرآن این گونه می‌نویسد:

«کمال ترتیل آن است که الفاظ قرآن با شکوه و جلال ادا شود و حروف قرآن جدا جدا بیان گردد و هیچ حرفی در حرف دیگر ادغام نشود. گفته شده است این مقدار، کمترین حد لازم برای قرائت ترتیل است و کاملترین حد ترتیل آن است که قرآن را در جایگاه خودش [با رعایت مقتضای مدلول آیات] بیاورد، [بدین معنا که] اگر آیه‌ای دارای تهدید است، در تلفظ به‌گونه تهدید بیاورد و اگر به قرائت جلال و بزرگی [مانند قرائت صفات جلال خداوند] رسید، آن را با تعظیم و بزرگی قرائت کند.» (۱۶)

مفهوم فوق برای تحقق «ترتیل کامل» جدای از ملاکهای لغویین، توجه به معنا، تدبیر در آن و حتی تأثر از آنها در حین قرائت و یا لاقلاً اظهار تأثیرپذیری را معتبر می‌شمارد. پذیرفتن این مفهوم خصوصاً که با سیره پیامبر اکرم و پیروان آن حضرت و بیانات معصومین هماهنگ است، بلامانع است.

از حذیفه نقل شده است که گفت: «شبی را با پیامبر (ص) نماز خواندم پس به سوره بقره آغاز کرده آن را قرائت نمود، سپس سوره نساء را آغاز کرده و قرائت نمود، پس از آن آل عمران را قرائت فرمود، قرائت وی به‌گونه‌ای شمرده و مرسل بود، هنگامی که به آیه تسبیح می‌رسید،

تسبیح خدا می‌کرد و هنگامی که به آیه دعا و درخواست می‌رسید، از خداوند طلب می‌کرد و هنگامی که به آیه دارای تعوذ می‌گذشت، به خدا پناه می‌برد.» (۱۷)

بیان زیر از امام صادق (ع) به مرتبه والای ترتیل دلالت دارد:

ترتیل آن است که در قرائت خویش مکث نموده و با صدای نیکو و متناسب، قرآن بخوانی و هنگامی که به آیه‌ای رسیدی که در آن یاد آتش بود، از آن به خدا پناه ببری و چون به آیه‌ای رسیدی که در آن یاد بهشت بود، از خداوند آن را طلب کنی. «(۱۸)

امیر مومنان (ع) نیز به لزوم توجه به معنی در هنگام قرائت اشاره نموده و می‌فرماید:

«در قرائت ترتیل [قلبه‌ای سخت را با آن خرد کن و هرگز همت تو در اتمام نمودن قرائت سوره نباشد] بلکه به معانی و تأثیر آن در قلب توجه کن.» (۱۹)

توجه به آنچه در تفسیر آیه شریفه (یتلونه حق تلاوته) (۲۰) آمده است، می‌تواند مرحله اکمل قرائت ترتیل یا حق ترتیل را نشان دهد. گرچه تلاوت، اعم از ترتیل است و به انواع دیگر قرائت نیز اطلاق می‌شود، اما روشن است که ترتیل اگر فرد غالب تلاوت نباشد، لاقلاً یکی از مصادیق شایع آن است که در عصر نخستین اسلام انجام می‌پذیرفته است.

پیامبر اکرم (ص) در روایتی حق تلاوت را به تبعیت قرآن آنگونه که تبعیت آن شایسته است، معنی نموده‌اند. (۲۱) و امام صادق (ع) در کلامی در ذیل این آیه شریفه، فهم، تدبیر و عمل را لازمه حق تلاوت دانسته‌اند. ایشان فرموده‌اند:

«آیات قرآن را به ترتیل و شمرده می‌خوانند و معانی آن را درمی‌یابند و به احکام قرآن عمل نموده و به وعده‌های قرآن امید داشته و از وعید عذاب آن پروا می‌کنند. قصص قرآن را بر خویش مجسم می‌کنند و از مثل‌های قرآن پند می‌آموزند و به اوامر قرآن عمل کرده، و از نواهی آن دوری می‌جویند. به خدا قسم آن [حق تلاوت] به حفظ آیات و پشت سرهم آوردن حروف و خواندن سوره‌ها و یاد گرفتن اجزاء آن نیست، [عده‌ای] حروفش را از بر کرده ولی حدود و احکامش را ضایع کردند، [حق تلاوت] فقط تدبیر در آیات قرآنی است، خدای بلندمرتبه می‌فرماید: کتابی است که بر تو فرو فرستادیم تا مردم در آیات آن تدبیر کنند.» (۲۲)

پایان بخش تبیین ترتیل کامل را بیان زیبای امیرمومنان (ع) در توصیف قرائت شبانگاه متقین و تأثر آنان از این قرائت قرار می‌دهیم. حضرتش در خطبه همام می‌فرماید:

«اما شب‌هنگام راست برپایند و قرآن را جزء‌جزء یا تامل و درنگ بر زبان دارند و با خواندن آن اندوه‌بارند و در اندوه داروی درد خویش را به دست می‌آورند. اگر به آیه‌ای گذشتند که تشویقی در آن است، به طمع بیارمند و جانهایشان چنان از شوق برآید که گویی دیده‌هایشان بدان نگران است و اگر آیه‌ای را خوانند که در آن بیم دادنی است، گوش دل‌های خویش بدان نهند آسان که پنداری بانگ برآمدن و فرو شدن آتش دوزخ را می‌شنوند.» (۲۳)

۲- قرائت تحدیر

این قرائت، در مقابل قرائت ترتیل مطرح شده است. حدر، به معنای اسرع و حذور، به معنای هیبوط است، چون هیبوط با سرعت همراه است به خلاف صعود که طبعاً نمی‌تواند با سرعت همراه باشد. شیخ طوسی در تفسیر خویش می‌نویسد:

«ترتیل: ترتیب حروف با توجه به ادای حق آنها (به طور کامل) و تامل و تثبیت در آنها هنگام تلاوت است، و حدر، اسراع در تلاوت است.» (۲۴)

ابن جرزی در تفسیر تحذیر می‌گوید:

«تحذیر در نزد عالمان علم قرائت عبارت است از: درهم‌پیچیدن و سرعت بخشیدن و کوتاه کردن قرائت به واسطه قصر، تسکین، اختلاس، بدل، ادغام کبیر و تخفیف همزه و مانند آن. البته از اموری که بر جواز انجام آن، روایت صحیح آمده باشد و قرائت معتبر در آن وجود داشته باشد، همراه با انتخاب وصل [به جای فصل] و رعایت اعراب و توجه به جایگاه و استحکام لفظ و تمکن حروف.» (۲۵)

خلاصه تعریف ابن جرزی آن است که «حدر» عبارت است از صحیح خوانی با حداکثر سرعت ممکن. روشن است که در این نوع قرائت رعایت تلحین و تغنی و ترجیح، کمتر امکان‌پذیر است، چرا که هر یک از این امور نیازمند کندی در قرائت است.

از این نوع قرائت در قرآن کریم یاد نشده است. و در روایات نیز قرائت تحذیر- به این لفظ- معنون نگردیده است. و این عنوان، به عالمان علم قرائت و مفسرین استناد دارد، اما با این همه امکان تأیید ضمنی این نوع قرائت از لایه‌لای مضامین روایات ممکن است.

یکی از سنتهای مطلوب دینی ختم قرآن است. ختم قرآن در مدت محدود، لزوماً نیازمند سرعت در قرائت است. ائمه اطهار(ع) گرچه از ختم قرآن در کمتر از سه روز در ماه مبارک رمضان، و کمتر از شش روز در ماههای دیگر منع کرده‌اند، (۲۶) اما قرائت مردم عادی در این روزها نیازمند تحذیر در قرائت است.

از سوی دیگر روایاتی وجود دارد که استحباب قرائت قرآن در هر شب را بیان نموده و برای کسانی که قرائت بیشتری را در هر شب داشته باشند، درجات والاتری را پیش‌بینی نموده است. در یکی از روایاتی که کلینی و صدوق آن را در کتب خویش آورده‌اند، ثواب قرائت کسی که هر شب هزار آیه را بخواند، ذکر نموده‌اند. (۲۷) روشن است قرائت قرآن به این مقدار حتی به صورت تحذیر هم نیازمند فرصت چند ساعت است، تا چه رسد به صورت ترتیل و ... خوانده شود. این روایت نیز دلالت التزامی بر مطلوبیت تحذیر دارد. شاهد سومی که می‌تواند به نوعی قرائت پیامبر اکرم(ص) را نیز به صورت تحذیر بنمایاند، روایتی است که از حدیثه درباره یکی از موارد نماز شبانگاه پیامبر(ص) نقل شده است. در این روایت، وی حکایت نمازی را می‌نماید که پیامبر(ص) در آن سه سوره بقره، آل عمران و نساء را از آغاز تا پایان قرائت نموده است، (۲۸) خواندن این مقدار قرآن در یک نماز و در یک شب نیازمند تحذیر در قرائت است.

۳- قرائت تحقیق

قرائت تحقیق، قرائت با نهایت تانی و ارسال و آزاد ساختن و کشیدن صدا است. در این قرائت تمام قواعد قرائت، مانند اشباع مد، ادای کامل حق حروف، رعایت وقفها حتی وقف جایز، ترک اسکان متحرک و ادغام و ترک قصر و اختلاس و ... همه در قرائت تحقیق لازم است. (۲۹) از این رو، این قرائت به نوآموزان توصیه می‌شود تا کم‌کم با تمرین آن بر قرائت ترتیل موفق شوند. بسیاری از قاریان در مقام قرائت بر شاگردان، از قرائت تحقیق استفاده می‌کردند، چرا که این نحو قرائت، بر ضبط دقیق تر قرآن کمک فراوان می‌نماید.

با توجه به کاربرد این نوع قرائت، روشن است که این نوع قرائت گرچه با تانی و مد همراه است اما با قرائت به الحان -تغنی- تطریب و ترجیح تفاوت می‌نماید. این قرائت که خوبست قرائت آموزشی نام برده شود، به الفای دقیق و صحیح حروف، کلمات و خصوصیات قرائت عنایت دارد.

۴- قرائت تدویر

ابن جرزی و بعضی از قراء دیگر به قرائت تدویر اشاره کرده‌اند و آن را به معنای قرائتی بین تحقیق و تحذیر دانسته‌اند. (۳۰) بدین ترتیب قرائت تدویر، نه به سرعت تحذیر و نه به کندی تحقیق است، و رعایت حق حروف و قواعد قرائت در آن ضروری است.

پی‌نوشت‌ها:

- (۱) فرقان، آیه ۳۲. ورتلناه ترتیلاً.
- (۲) مزمل، آیه ۴. ورتل القرآن ترتیلاً.
- (۳) ر.ک: خطبه ۱۹۳ نهج البلاغه.
- (۴) المنجد فی اللغة، ص ۲۴۸.
- (۵) علامه ابن منظور، پیشین، ج ۵، ص ۱۳۲.
- (۶) اسمعیل بن حماد جوهری، الصحاح (بیروت، دارالعلم للملایین، افست ایران) ج ۳، ص ۱۷۰۴.
- (۷) فخرالدین طریحی، مجمع البحرین (تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی) ج ۲، ص ۱۴۲.
- (۸) فضل بن الحسن الطبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن (بیروت، دارالمعرفه) ج ۱۰، ص ۵۶۹، و فخرالدین طریحی، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۲، متن روایت: «بینه بیاناً و لاتهذه هذالشعر و لاتنثره نثرالرمل».
- (۹) فخرالدین طریحی، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۲، متن روایت: «ترتیل القرآن حفظ الوقوف و بیان الحروف».
- (۱۰) فخرالدین طریحی، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۲، متن روایت: «ترتیل هو ان تتمکث به و تحسن به صوتک».
- (۱۱) فضل بن الحسن الطبرسی، پیشین، ج ۱۰، ص ۵۶۹.
- (۱۲) همان، ج ۱۰، ص ۵۶۹.
- (۱۳) الدكتور وهبه زحیلی، التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج (بیروت، دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۱ ه.ق) ۲۹، ص ۱۹۲.
- (۱۴) محمود زمخشری خوارزمی، الکشاف عن حقایق التنزیل و ... (بیروت، دارالمعرفه) ج ۴، ص ۱۵۲.

سوره و درس اعشاره و اخماسه حفظوا حروفه و اضاعوا حدوده، انما هو تدبر آیاته يقول الله تعالی: کتاب انزلناه الیک لیدبروا آیاته.»

(۲۳) نهج البلاغه، ترجمه دکتر شهیدی (تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی) خطبه ۱۹۳، ص ۲۲۵، متن روایت: «اما اللیل فصافون اقدامهم تالین لاجزاء القرآن یرتلونه ترتیلاً. یحزنون به انفسهم و یستشیرون به دواء داتهم فاذا مروا بأیه فیها تشویق رکنوا الیها طمعا و تطلعت نفوسهم الیها شوقاً و ظنوا انها نصب اعینهم و اذا مروا بأیه فیها تخویف اصغوا الیها مسامع قلوبهم و ظنوا ان زفیر جهنم و شهیقها فی اصول آذانهم.»

(۲۴) شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۶۲.

(۲۵) محمد بن محمد دمشقی الشهیر بابن الجرزی، النثر فی القراءات العشر (تهران، مکتبه الجعفری) ج ۱، ص ۲۰۷.

(۲۶) محمد بن حسن حرالعاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۶۲.

(۲۷) همان، ج ۴، ص ۸۵۲.

(۲۸) جلال الدین سیوطی، پیشین، ج ۱، ص ۳۶۹.

(۲۹) برگرفته از النثر فی القراءات العشر، ج ۱، ص ۲۰۵.

(۳۰) همان، ج ۱، ص ۲۰۷.

(۱۵) الدكتور وهبه زحیلی، پیشین، ج ۲۹، ص ۱۹۲ و محمد بن احمد قرطبی، پیشین، ج ۱، ص ۱۰.

(۱۶) جلال الدین سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۳۶۸ به نقل از البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۵۰.

(۱۷) همان، ج ۱، ص ۳۶۹.

(۱۸) فخرالدین طریحی، پیشین، ج ۲، ص ۱۴۲. متن روایت: «الترتیل هو ان تتمکث به و تحسن به صوتک و اذا مررت بأیه فیها ذکر النار فتعود بالله من النار و اذا مررت بأیه فیها ذکر الجنة فاسأل الله الجنة.»

(۱۹) فضل بن الحسن الطبرسی، پیشین، ج ۴، ص ۵۶۹ و محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۶۱۴. متن روایت: «ولکن اقرع به القلوب القاسیه و لایکونن هم احدکم اخر السوره.»

(۲۰) بقره، آیه ۱۲۱.

(۲۱) میزان الحکمه، ج ۸، ص ۸۴ به نقل از تنبیه الخواطر، ص ۴۸۳. متن روایت: «یتبعونه حق اتباعه.»

(۲۲) همان، ج ۸، ص ۸۴. متن روایت: «قال الصادق (ع) فی قوله تعالی یتلونه حق تلاوته: یرتلون آیاته و یتفهمون معانیه و یعلمون باحکامه و یرجون وعده و یخشون عذابه و یتملون قصصه و یعتبرون امثاله و یاتون اوامره و یجتنبون نواهیه و ما هو والله بحفظ آیاته و سرد حروفه و تلاوه

نمایشگاه دائمی و فروشگاه

گنجینه قرآنی

کار خود را آغاز کرد

خیابان انقلاب - بین فلسطین و صبا -
موسسه نمایشگاه های فرهنگی - طبقه همکف
تلفن: ۶۴۱۵۲۷۱ - ۶۴۱۵۲۷۲ - ۶۴۱۵۵۴۱ - ۶۴۱۴۸۷۰ - داخلی ۲۸۱